

Dr hab. Alina Maciejewska, prof. ucz.
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Agnieszki Starzyńskiej

pt.: *Kompetencja składniowa dzieci w czwartym roku życia*

Promotor dr hab. Marta Korendo, prof. uczelni

Praca, którą mam przyjemność recenzować podejmuje tematykę wpisującą się w obszerny nurt badań wielodyscyplinarnych (w przeszłości głównie psychologów i językoznawców) nad rozwojem mowy i języka dziecka. Z zakresu kompetencji językowej Autorka wybrała jedną sprawność – syntaktyczną. Analizuje ją na podstawie materiału językowego, który zebrała w wyniku eksperymentu badawczego przeprowadzonego w grupie 62 dzieci przedszkolnych *w czwartym roku życia*. Takie sformułowanie kryterium wiekowego wskazuje, że uczestnikami badań były przedszkolaki, które ukończyły trzy latka. Dla wszystkich osób, które zajmują się rozwojem języka i jego zaburzeniami, podjęta przez Autorkę tematyka jest niezwykle interesująca. Powodem jest fakt, że nie mamy zbyt wielu publikacji zawierających systemowe, uporządkowane, jednorodne metodologicznie i porównywalne wyniki badań nad składnią dziecięcą w precyzyjnie wyodrębnionych przedziałach wiekowych, szczególnie w okresie jej początkowego rozwoju.

Wyzwaniem, które odważnie podjęła mgr Agnieszka Starzyńska, jest analiza jakościowa i ilościowa umiejętności syntaktycznych wypowiedzi dziecięcych w wieku, w którym, w klasycznej periodyzacji rozwoju mowy, *posiadają (one) mowę w zasadzie ukształtowaną (...) i zaczyna się trwający do końca życia etap rozwoju języka* (L. Kaczmarek 1977, 46-47). Realizacja określonego tytułem pracy zadania nie jest łatwa. Opis składni tekstów mówionych, w tym składni dziecięcej, kiedy na kształt konstrukcji wypowiedzi najmłodszych przedszkolaków wpływa wiele czynników, w tym emocje maluchów, wymagał od Doktorantki znajomości metodologii badań językoznawczych, umiejętnego korzystania z doświadczeń badaczy zajmujących się w przeszłości podobną problematyką.

Doceniam pomysł badawczy mgr Agnieszki Starzyńskiej, a szczególnie połączenie badań nad kompetencją składniową dzieci z ich lateralizacją. Bardzo trafnym wyborem jest też kryterium wieku w kompletowaniu grupy badawczej. Dzieci, które ukończyły 3 r. ż., co prawda nie stanowią jednorodnej grupy pod względem rozwojowym, ale dla większości z nich to czas intensywnych zmian, eksperymentów językowych. Jestem zachwycona tym pomysłem Doktorantki, a uzasadnienie wyboru zakresu badań: *Z punktu widzenia logopedii niezbędne są badania przedszkolaków w czwartym roku życia ze względu na (potrzebę) ustalenia normy składniowej* (s. 8) jest bardzo przekonujące. Nie sposób też podważyć celu badań i przekonania Autorki rozprawy, że zbadanie umiejętności zdaniotwórczych dzieci w czwartym roku życia pozwoli wskazać ich cechy rozwojowe, trudności, indywidualne predyspozycje językowe, poznawcze i związki między wiedzą a umiejętnościami w ujmowaniu intencji semantycznych.

Praca liczy 218 stron. Została podzielona na dwie części. Pierwsza (od strony 9 do 97), która ma charakter wprowadzający w zagadnienia składni dziecięcej, jest omówieniem procesów, dotyczących rozwoju mowy i języka oraz ich uwarunkowań. Autorka ustrukturyzowała treści w sposób hierarchiczny i chronologiczny. Precyzyjnie omówiła uwarunkowania wyżej wymienionych procesów uwzględniając wyniki badań z zakresu neurobiologii, językoznawstwa, psychologii, psycholingwistyki, logopedii. Druga część (od strony 98 do 218), zawiera metodologię badań, prezentację grupy badawczej i analizę własnych badań. Całość dopełnia bibliografia – 191 pozycji książkowych i 20 źródeł internetowych, spis tabel (8), rysunków (11), fotografii (15) i wykresów (41).

Część teoretyczna skomponowana i zrealizowana została w sposób niezwykle przemyślany – od ogólnych rozważań na temat ewolucji języka po prezentację treści z zakresu rozwoju neurobiologicznego mózgu i charakterystykę rozwoju językowego dzieci (rozdział 1.), po omówienie kompetencji składniowej (składnika kompetencji językowej) z odniesieniem do teorii językoznawczych, akwizycji języka i neurosyntaktyki (rozdział 2.). Ze swobodą, która dowodzi znajomości literatury z zakresu antropologii, filozofii, fizjologii, neurologii, neuro- i psycholingwistyki, Autorka prezentuje poglądy wskazujące na neurobiologiczne uwarunkowania mowy i języka w rozwoju filogenetycznym i ontogenetycznym człowieka. Podkreśla znaczenie specjalizacji półkul mózgowych w rozwoju umiejętności poznawczych, komunikacyjnych i językowych człowieka. Opisywana ewolucja poglądów na temat roli lateralizacji (od starożytności po lata 20. XXI) stanowi doskonałe tło dla rozważań o przetwarzaniu przez półkule mózgu funkcji językowych

i indywidualnych różnicach warunkujących rozwój mowy i języka. Autorka rozprawy odnosi się do poglądów, które uznawane są za istotne w przekazie potocznym, paranaukowym (z tymi dyskutuje) i naukowym. Wykorzystuje wyniki badań, które wskazują na Jej pogłębioną wiedzę z zakresu neurobiologii mózgu i rozwoju funkcji językowych. Tak szerokie i interdyscyplinarne ujmowanie zagadnień dotyczących pochodzenia języka i umiejętności komunikacyjnych prowokuje do wskazania dodatkowej literatury, która mogłaby uszczegółwić, uatrakcyjnić przekaz. Należy jednak przyznać, że mgr Agnieszka Starzyńska w pełnym zakresie wykorzystwała literaturę tzw. klasyczną i obowiązkową w dyskursie akademickim, sięgnęła też po wybrane nowe publikacje. Wykazała się nie tylko znajomością tematycznych publikacji, ale także niemal perfekcyjną umiejętnością wykorzystywania informacji naukowych w celu przekonującego przedstawienia podjętej problematyki.

Na podkreślenie zasługuje obszar badań mgr Starzyńskiej, czyli umiejętności składniowe dzieci w czwartym roku życia. W literaturze przedmiotu mamy kilka prac poświęconych umiejętnościom syntaktycznym dzieci w wieku przedszkolnym. Temat nie jest łatwy, ze względu na proponowane przez tradycyjne językoznawstwo metody opisu jednostek składniowych i stosowane w literaturze przedmiotu metody ich badań. W przypadku analizy języka dziecka, Doktorantka musiała uwzględnić metodologię opisu języka mówionego oraz umiejętnie zaplanować eksperyment badawczy. Autorka rozprawy zdaje sobie sprawę z oddziaływania wielu czynników na komunikację z dzieckiem i kształt jego zachowań językowych.

Informację o organizacji eksperymentu badawczego, wykorzystanych technikach i narzędziach badawczych czytelnik znajduje w drugiej części pracy. W rozdziale metodologicznym skrupulatnie została opisana procedura badania lateralizacji, a jej rzetelność podkreślona została procedurami opracowanymi przez Profesor dr hab. Jagodę Cieszyńską-Rożek i wynikami uzyskanymi przez zespół terapeutów Metody Krakowskiej[@]. Żałuję, że zebrane informacje o wieku dzieci nie zostały wykorzystane jako jeszcze jedno kryterium w analizie materiału. W grupie, w której maluchy ukończyły trzeci rok życia, prawdopodobnie różnica między niektórymi z nich mogła wynosić nawet 11 miesięcy. Uwzględniając dynamiczność procesów rozwojowych w tym wieku, szybkie zmiany zakresie umiejętności językowych, być może możliwe byłoby wskazanie cech charakterystycznych (tzw. osiowych) w rozwoju umiejętności składniowych u młodszych i starszych dzieci. Wykorzystanie w podsumowaniu wyników na przykład półrocznej różnicy między dziećmi,

a więc wydzielenie podgrup dzieci w wieku 3 – 3.6 r. ż. i 3.6 – 3.11 r. ż., byłoby niezwykle interesujące zarówno pod względem wyników badań nad kształtowaniem lateralizacji jak również zmian w zakresie rozwoju składniowego.

Stosowana przez Autorkę procedura zbierania materiału w interakcjach z dziećmi w tym wieku wskazuje na doświadczenia Badaczki w kontaktach z przedszkolakami. Jak przyznaje, w rozmowach nie realizowała precyzyjnie przygotowanego scenariusza ale przewidziała, co będzie sprzyjało naturalnym, spontanicznym dziecięcym wypowiedziom. Rejestrowanie rozmów na dyktafonie (z uzupełnianiem sytuacji rozmowy notatkami) pozwoliło Doktorantce na zebranie materiału językowego w tradycyjnie wykorzystywany sposób. Autorka przyznaje też, że w interpretacji sensu niektórych dziecięcych wypowiedzi *wiedza badaczki pozwala dużo precyzyjniej analizować materiał językowy* (s. 184). Ma świadomość, że z jednej strony musi unikać interpretacji tekstów dziecięcych z perspektywy wiedzy doświadczonego dorosłego, z drugiej wskazuje na konieczność uwzględniania wielu czynników interakcji, które rozpoznaje i interpretuje tylko doświadczony badacz-uczestnik rozmowy. Ostrożność Autorki wydaje się istotna i jest widoczna w analizie materiału, m.in. interpretacji roli spójników, anakolutów, zdań z szykiem przestawnym itp.

Wartością przygotowanego eksperymentu i stosowanej metodologii badawczej jest wybór sposobu opisu materiału językowego z uwzględnieniem osiągnięć utrwalonych w literaturze opisów składni dziecięcej w tym prac: Marii Przetacznikowej (1963), Małgorzaty Żak-Święcickiej (1993 i inne), Wiesławy Dzieniarz (1995), Katarzyny Kaczorowskiej-Bray (2017), K. Kaczorowskiej-Bray, M. Michalika, S. Milewskiego (2019). Niewątpliwie, uwzględnienie w metodologii własnych badań uznanych sposobów analizy składniowej tekstów dziecięcych, pozwala Autorce na opracowanie wyników, które nawiązują do oryginalnych rozwiązań badawczych, stanowią porównywalny materiał do wyników badań z ubiegłego wieku i początków XXI w., stanowią continuum bardzo rzetelnych badań nad składnią dziecięcą.

Niezwykłym wkładem Autorki jest uwzględnienie wyników badań lateralizacji dzieci i wskazanie (rozdział 4.) zależności między lateralizacją maluchów a zakresami umiejętności/trudności w formułowaniu pytań, tworzeniu wypowiedzi, rodzajów zdań, poprawnością wykorzystywania jednostek składniowych. Przedstawione wyniki badań dotyczące różnic między poszczególnymi sprawnościami składniowymi a lateralizacją prawostronną, skrzyżowaną, nieustaloną, lewostronną badanych dzieci

z pewnością zasługują na upowszechnienie. Wydaje mi się, że ten pomysł badawczy nie mógłby być zrealizowany, gdyby nie doświadczenia i standardy wypracowane i stosowane w diagnozie i terapii w Metodzie Krakowskiej[@]. Rolę tzw. stronności Autorka rozprawy objaśniała w części teoretycznej pracy, a w rozdziale metodologicznym wskazała na osiągnięcia w tym zakresie zespołu Profesor dr hab. Jagody Cieszyńskiej, Promotorki pracy dr hab. Marty Korendo i pracowników Katedry Logopedii i Zaburzeń Rozwoju Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Ważne jest to, że w analizie materiału badawczego Doktorantka zwracała również uwagę na semantykę, dostrzegała uwarunkowane zmianami neurologicznymi i lateralizacją różnice i ograniczenia w sposobach wyrażania intencji. Dla zilustrowania przywołuję cytat: *Brak linearnych określeń czasu może świadczyć o zaburzeniach postrzegania czasu, które mogą informować o braku kulturowego percypowania kierunku i być podstawą do diagnozy wystąpienia ryzyka dysleksji* (s. 184). W części badawczej podobnych spostrzeżeń jest wiele (patrz np. strony: 152, 158, 160, 163, 172, 181).

Zastrzeżenia budzi w niektórych miejscach edytorska strona pracy (np. zapis cytatów), drobne potknięcia stylistyczne, czy wprowadzone terminy: kod proksymiczny, eksplifikacja (jeśli nie powstały w wyniku błędu literowego, wymagają objaśnień). Moje wątpliwości budzą informacje dotyczące zasad półortograficznego zapisu tekstów mówionych, które zostały sformułowane następująco: 1. *zmiękczeń z wyjątkiem [i] przed środkowojęzykowymi [s, z, c, dz, n]*, 2. *i znajdujące się między spółgłoską środkowojęzykową a samogłoską zredukowano, odnotowując jednocześnie zmiękczenie, np. [psećes] (przećeż)*; 3. *i znajdujące się między spółgłoskami zapisywano synchronicznie, np. [kśiwde] (krzywdę)*. Autorka powołuje się na reguły J. Grzeni (2002, s. 12-13), ale wydaje się, że różnica między zapisem ortograficznym i fonetycznym środkowojęzykowych [ś, ź, ć, dź] stosowana w logopedii oraz nauczaniu czytania i pisania wymaga nieco innego objaśnienia zapisu i uwzględniania środkowojęzykowych [ś, ź, ć, dź].

Na koniec chcę podkreślić wyjątkową sprawność Autorki w konstruowaniu narracji naukowej, przekonującym dobrze argumentów i umiejętności przekazywania treści z pasją. Doceniam analizę materiału badawczego z odniesieniem do porównywalnych wyników badań innych autorów i praktyki logopedycznej.

Konkluzja

Jestem przekonana, że praca mgr Agnieszki Starzyńskiej jest ważnym wkładem w badania nad rozwojem języka dziecka. Zaprezentowane wyniki badań dowodzą konieczności prowadzenia takich i podobnych badań nad rozwojem kompetencji językowej, są także inspiracją do badań nad opracowaniem norm rozwojowych w zakresie sprawności syntaktycznej w innych grupach wiekowych.

Wskazane drobne potknięcia nie wpływają na zmianę oceny wartości pracy w zakresie pomysłu badawczego i jego realizacji, wartości analizy materiału językowego i wniosków. Moje uznanie wzbudziła ostatnia część pracy pt. *Analiza i interpretacja porównawcza*, w której Autorka podsumowała wyniki badań, wskazała na związek lateralizacji z rozwojem sprawności składniowych i semantycznych oraz pokazała aplikatywną wartość swoich badań.

Opiniowana rozprawa doktorska jest dowodem wyjątkowej dojrzałości badawczej mgr Agnieszki Starzyńskiej. Dowodzi Jej umiejętności prowadzenia badań naukowych, korzystania z literatury, analizowania materiału językowego, formułowania wniosków oraz zaangażowania w realizację celów badawczych. Gratuluję Pani Promotor prof. dr hab. Marcie Korendo, prof. uczelni Doktorantki z taką pasją i wytrwałością w realizacji tematu badawczego.

Rozprawa doktorska mgr Agnieszki Starzyńskiej pt.: *Kompetencja składniowa dzieci w czwartym roku życia* spełnia wymagania stawiane przed tego typu pracami naukowymi.

Składam wniosek o dopuszczenie mgr Agnieszki Starzyńskiej do następnych etapów procedowania przewodu doktorskiego.

Siedlce, 23 maja 2023 r.

